

Мумтоз адабиёт
дурдоналари

ФУЗУЛИЙ

*Қалб
гавҳари*

Музтов адабиёт
дурдоналари

ФУЗУЛИЙ
*Қалб
гавҳари*

Оташнафас шеърлари билан туркий халқларнинг муштарак шоирига айланиб кетган, асрлар давомида туркий шеъриятга кучли таъсир кўрсатиб келган Муҳаммад Сулаймон ўгли Фузулий ўзбек халқи орасида ҳам машҳур. Ўтмишда ҳофизхонлик, навоийхонлик, бедихонлик қатори фузулийхонлик ҳам кенг тарқалган, шоир асарлари мадрасаларнинг ўқув дастурига киритилган эди.

Юртимизда Фузулийнинг ҳассос шеър ва кўшиқлари кириб бормаган ўзбек хонадони йўқ десак, муболага қилмаган бўламиз. Шеърият шинавандаларининг эҳтиёжларини ҳисобга олиб тузилган ушбу тўплам соҳир сўз санъаткорининг энг машҳур ва бадий баркамол газаллари, таржеъбандлари, таркиббанди, мухаммаслари, мусаддаси, мураббаълари, қитъалари ва рубоийлари ҳамда «Форсий девон»идан таржима қилинган намуналарни ўз ичига олади.

Тузувчи ва сўзбоши муаллифи:

Эргаш ОЧИЛОВ,

филология фанлари номзоди

Жамоатчилик кенгаши:

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф

Муроджон Мансуров

Тоҳир Малик

Эркин Малик

Баҳодир Каримов

Аҳмад Муҳаммад

Ҳасанхон Яҳё Абдулмажид

Ҳусайнхон Яҳё Абдулмажид

Эргаш Очилов

Такризчи:

Баҳодир КАРИМОВ,
филология фанлари доктори

Масъул муҳаррир:

Аҳмад МУҲАММАД

Ф96   Фузулий

Қалб гавҳари – Т.: «Нил-Нашр» 2014. – 432 б.

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(5Ў)1

ISBN 978-9943-4448-3-6

© Фузулий

© «НИЛОЛ-НАШР» нашриёти, 2014.

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

СЎЗБОШИ

Буюк Роббимиз Аллоҳ таолога У Зотнинг азамати ва кибриёсига муносиб беҳисоб ҳамду саноларимиз бўлсин!

Суюкли Пайғамбаримиз Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламга, у зотнинг аҳли байтлари ва саҳобаларига беҳисоб саловоту саломларимиз бўлсин!

Халқимиз маънавиятига муносиб улуш қўшишни, юрда маърифат тарқатишни ўзига шиор қилиб олган «Ҳилолнашр» нашриёти томонидан нашрга тайёрланган яна бир китоб сиз, азизларимизнинг маънавий мулкига айланганидан бениҳоя мамнунмиз. Ҳозиргача ёзма адабиётимизнинг асосчиси, «ғазал мулкининг султони», улуғ ўзбек ислом шоири Алишер Навоийнинг «Навойдан чу топқайлар навое» асарлар тўплами, уйғур адиби Азизийнинг «Фаридиддин Аттор» бадиаси, улуғ туркман шоири Махтумқулининг «Булбул ноласи» шеърий китоби мухтарам ўқувчиларимиз ҳукмига ҳавола қилинган эди. Бугун эса улуғ озарбайжон шоири, ҳассос ғазалхон Фузулийнинг асарлар тўпламини сизларга тақдим этипмиз.

Фузулий Карбалода туғилиб, Озарбайжонда ижоди камолга етган бўлса-да, у халқимиз орасида ҳам маълуму машҳур бўлган, шеър-ғазалларини зиёлиларимиз ёддан билишган, унинг асарлари мадрасаларимизда ўқитилган. Бу улкан шоирнинг асарларидан таъсирланмаган ўзбек шоири ва адиби кам бўлган, ҳатто Абдулла Қодирийдек сўз устаси Фузулий но-

мини ҳар иккала рўмонида ҳам тилга олиб ўтган. Унинг бир қанча ғазаллари куйга солиниб, ҳозиргача куйлаб келинади.

Бу бежизга эмас. Чунки Фузулий том маънода илоҳий ишқнинг, Аллоҳга ошиқликнинг куйчиси эди. Унинг барча асарларида тавҳид нурлари жилोलаниб туради, банданинг Аллоҳ розилигини топиш орсуси тараннум қилинади, Ёр ва Ошиқ муносабатлари тилга олинади. Фузулий асарларини нашрга тайёрлаган заҳматкаш олимимиз Эргаш Очилов таъкидлаганларидай, «Фузулий шеърятининг асосий мавзуси ҳам, ҳаракатлантирувчи кучи ҳам, бу шеърларни ичдан нурлантириб турган қувват манбаи ҳам, уларни жозибали ва севимли қилган ҳам – барча-барчаси илоҳий ишқ. Шоир учун ишқ – устоз, ишқ – шогирд, ишқ – дўст, ишқ – маҳрам, ишқ – ҳаёт мазмуни, ишқ – яшаш шарти, ишқ – инсонийликдан мақсад, ишқ – камолот калити, ишқ – Аллоҳга етиш кафолати, ишқ – қалбдаги гавҳар, ишқ – бошдаги афсар (тож), ишқ – кўзлардаги нур, қўйингки, ишқ – ҳамма нарса!»

Ушбу китобнинг халқимиз учун манфаатли асарлардан бўлишидан, Фузулий асарларининг мухлисларига гўзал бир туҳфа сифатида қабул қилинишидан умидвормиз. Шу билан бирга муҳтарам шоир ва адибларимиз, тадқиқотчи олимларимиздан мумтоз адабиётимиз дурдоналарини халқимизга етказишдек муҳим ва савобли ишда «Ҳилол-нашр» нашриёти билан бевосита ҳамкорлик қилиб, халқимиз маънавиятини бойитиш ишида уларга кўмаклашишларини сўраймиз. «Ҳилол-нашр»нинг эшиклари ҳамма учун ҳамиша очик!

Шайх Муҳаммад Содиқ МУҲАММАД ЮСУФ

2014 йил 5 октябрь, Тошкент

ТУРКИЙ ХАЛҚЛАРНИНГ МУШТАРАК ШОИРИ

Оташнафас шеърлари билан туркий халқларнинг муштарак шоирига айланиб кетган, асрлар давомида туркий шеърятга кучли таъсир кўрсатиб келган Муҳаммад Сулаймон ўғли Фузулий 1498 йили Ироқнинг Карбало шаҳрида туғилган. Отаси Озарбайжоннинг Баёт қабиласидан бўлиб, XV аср ўрталаридаги сиёсий нотинчлик туфайли кўплаб қабиладошлари қатори ўрта асрнинг маданий марказларидан бўлган Бағдодга кўчиб боради.

Фузулийнинг ёшлиги шоҳ ва шоир Исмоил Хатойй ҳукмронлик қилган, озарбайжон тили, адабиёти ва маданияти гуллаган даврга тўғри келади. «Бу адабиёт туркий халқлар адабиёти орасида Навоий адабий мактабидан кейинги энг илғор адабий мактаб эди»¹. У Карбалодаги бошланғич мактабда саводини чиқариб, сўнг Бағдод мадрасаларида таҳсилни камолга етқзади, ўзи ҳам мударрислик қилади. Унинг бир ўғли бўлиб, Фазлий тахаллуси билан шеърлар ёзган ва ўз замонида анча шуҳрат қозонган.

Жуда ёшлигидан қўлига қалам олган Фузулий бой адабий анъанага эга бўлган форсий ва туркий адабиётнинг Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Хоконий Ширвоний, Мужрим Байлаганий, Салмон Соважий, Ҳофиз Шерозий, Камол Хўжандий, Имодиддин Насимий, Атоий, Лutfий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби атоқли сўз санъаткорлари ижодини меҳр билан ўқиб-ўрганиб, уларнинг маҳорат сирларидан баҳраманд бўлади. Унинг

¹ Р а с у л Х. Муҳаммад Фузулий (Сўзбоши) // М у х а м м а д Ф у з у л и й. Асарлар. Икки жилдли. 1-жилд. Девон. – Тошкент, 1968. 8-бет.

шеъриятдаги илк устози озарбайжон мумтоз адабиётининг таникли намояндаси Ҳабибий эди. Шоир ижодига, айниқса, Лутфий билан Навоий кучли таъсир кўрсатган.

Фузулий нуқтаи назарига кўра, шоир барча диний ва дунёвий илмлардан хабардор, халқ тарихи ва маданияти, қадрият ва анъаналарини чуқур билладиган, дунёқараши кенг, донишманд ва аллома даражасидаги киши бўлиши керак. «Зероки, илмсиз шеър асоси йўқ девор ўлур ва асоссиз девор ғоятда безътибор ўлур»¹, дейди шоирнинг ўзи бу ҳақда девонига ёзган дебчасида. Шунинг учун у шоирлиги муқаррар бўлгач, умрининг бир қисмини сарфлаб, турли илмларни эгаллаганини айтади. Асарларининг мазмунан теран, фалсафий жиҳатдан куюқлиги, ҳикмат даражасидаги фикр-мулоҳазаларга бойлиги Фузулийнинг ўз даврининг ҳар жиҳатдан етук, фозил ва мутафаккир кишиси бўлганидан далолат беради. Замондошлари уни бежиз Мавлоно деб аташмаган.

Фузулий бутун умр моддий жиҳатдан қийналиб яшган. У шоҳу амалдорлар, ҳокиму дин арбобларига бағишлаб кўплаб қасидалар битганига қарамай, ўзи кутган ёрдамни ололмаган. «Масалан, 1534 йилда Бағдод шаҳрини фатҳ этиши муносабати билан усмонли турк султони Қонуний Султон Сулаймонга бағишланган «Келди буржи авлиёйа подшоҳи номдор» дея бошланувчи қасидаси машҳур. Шунингдек, усмонли салтанатининг давлат арбоби – садри аъзам Мақбул Иброҳим Пошшо, қозиаскар Абдулқодир Чалабий, нишончи Жалолзода Мустафо Чалабий, Бағдод ҳокимлари Иброҳим Хон Мусулий, Увайс, Жаъфар, Аёз ва Муҳаммад Пошшоларга ҳам қасидалар битган»². Султон Сулаймон марҳамат кўрсатиб, шоирга

¹ Расул Х. Муҳаммад Фузулий. 20-бет.

² Жўрабоев О. Фузулийнинг «Сув қасидаси» // «Ўзбек тили ва адабиёти», 2006 йил, 5-сон, 45-бет.

кунига тўққиз ақчадан нафақа тайинлаган бўлса-да, у бу пулни ололмаган ва Мустафо Чалабий номига ўзининг машҳур «Шикоятнома»сини ёзган. Форсий қасидаларидан маълум бўлишича, у диний доираларга яқин бўлган ва асосан уларнинг қўллаб-қувватлаши ҳисобига тирикчилигини ўтказган¹.

Ироқнинг Бағдод, Ҳилла, Нажаф каби қатор шаҳарларида бир қанча муддат яшаган Фузулий она шаҳри Карбалога қайтиб, 1556 йили шу ерда вабо касалидан вафот этган.

Фузулий ўзидан бой адабий-фалсафий мерос қолдирган: шеърий девони, «Лайли ва Мажнун» достони, «Матлабул-эътиқод» («Эътиқоднинг бошланиш жойи») фалсафий рисоласи, «Ҳадиқатус-суадо» («Бахтиёрлар боғи»), «Сухбатус-асмор» («Мевалар мунозараси»), «Шикоятнома», «Банг ва бода», «Анисул-қалб» («Қалб дўсти»), «Етти жом» («Соқийнома» деб ҳам юритилади), «Ринд ва Зоҳид», «Сихҳат ва Мараз» («Соғлиқ ва Беморлик») каби ўнлаб назмий-насрий, фалсафий-дидактик асарлар шулар жумласидан. Шунингдек, у араб ва форс тилларида ҳам маҳорат билан қалам тебратган забардаст зуллисонайн шоир ҳисобланади. У бадий юксак асарлари билан озарбайжон адабиётини янги босқичга кўтарди.

Ғазал билдирур шоиринг қудратин,

Ғазал орттирур нозиминг шухратин², –

деб ёзган Фузулий ижодида ғазал етакчи ўрин тутади: унинг девонидан уч юзга яқин ғазал, етмиш беш рубоий, қирқ иккита қитъа, бир неча таржеъбанд, таркиббанд, мухаммас ва мураббаълар ўрин олган. У Шарқ мумтоз сўз санъатидаги забардаст қасиданавислардан бири ҳам ҳисоб-

¹ Бу ҳақда қаранг: А р а с л и Г. Великий азербайджанский поэт Физули. – Баку, 1958. С. 58–61.

² М у х а м м а д Ф у з у л и й. Асарлар. 1-жилд. 21-бет.

ланади – шоирнинг туркий девонида – 27, форсий девонида – 46, арабий девонида – 12 қасида мавжуд¹. Қасидалари ғазаллари ва бошқа жанрдаги асарларидан тил ва услуб жиҳатидан бир қадар мураккаблиги билан ажралиб туради.

Маълумки, ҳар бир пайғамбарнинг бир мўъжизаси бўлган. Исо алайҳиссаломнинг мўъжизаси эса Аллоҳнинг изни билан ўликларга жон ато этиш эди. Шунга ишора қилиб, Шарқ мумтоз адабиётида ўзининг ҳассос, оташнафас шеърлари билан кўнгилларга ўт соладиган, муз юракларни эритадиган шоирларни «исонафас» деб улуғлашган. Чунончи, Навоий ўзининг ғазалчиликдаги устозларини санар экан, «Бири исонафаслик ринди Шероз» деб, Ҳофиз Шерозийга ишора қилади². Ўзининг оташин шеърлари билан туркий адабиётнинг Ҳофиз Шерозийси номини олган Фузулийни³ ҳам айни жиҳатдан «исонафас» деб таърифласак, муболаға бўлмас. Чунки Фузулий шеърлари турмуш ташвишлари, ҳаёт машаққатлари гирдобиди ҳалокатга маҳкум дилларни уйғотиб, уларга қайта ҳаёт бахш этади, занг босган юракларни муҳаббат, олижаноб туйғулар ўтида поклаб, юксак самовий ҳисларга ошно қилади.

Фузулий – дилўртар шоир. Унинг шеърларини хотиржам, сокин ўқиб бўлмайди. Бу шеърлар қатида яширин ўтли туйғулар, шоирнинг ҳароратли нафаси, ишқ тандирига айланган ошиқ қалбининг қайноқ ҳовури сизни ҳам чулғаб олади.

Фузулий шеърляти – буюк бир ишқ чашмаси. Шоир ғазаллари ана шу чашмадан тўлдирилган лиммо-лим май

1 Ж ў р а б о е в О. Фузулийнинг «Сув қасидаси». 46-бет.

2 Қаранг: А л и ш е р Н а в о и й. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдли. 6-жилд. – Тошкент, 1990. 516-бет.

3 Бу ҳақда қаранг: Ж а л о л о в Т. Фузулий (Сўзбоши) // Ф у з у л и й. Девон. – Тошкент, 1959.5–6-бетлар.

қадаҳига ўхшайди. Бу май ўз ичкучисини масту хумор қилмай қўймайди. Шунинг учун ҳам у асрлар давомида ошуфта кўнгиллар куйчиси сифатида ардоқланиб келади.

Фузулий шеърятининг асосий мавзуси ҳам, ҳаракатлантирувчи кучи ҳам, бу шеърларни ичдан нурлантириб турган қувват манбаи ҳам, уларни жозибали ва севимли қилган ҳам – барча-барчаси илоҳий ишқ. Шоир учун ишқ – устоз, ишқ – шогирд, ишқ – дўст, ишқ – маҳрам, ишқ – ҳаёт мазмуни, ишқ – яшаш шарти, ишқ – инсонийликдан мақсад, ишқ – камолот калити, ишқ – Аллоҳга етиш қафолати, ишқ – қалбдаги гавҳар, ишқ – бошдаги афсар (тож), ишқ – кўзлардаги нур, қўйингки, ишқ – ҳамма нарса!

Сарманзили ҳар мурода раҳбардир ишқ,
 Кайфияти ҳар камола мазҳардир ишқ,
 Ганжинаи коинота гавҳардир ишқ,
 Ҳар зоҳир ўлан нашъая масдардир ишқ.

Бу ишққа соҳиб бўлиш учун унинг беҳаду беҳисоб синовлари, чексиз-чегарасиз ранжу машаққатлари, ибтидою интиҳоси йўқ азобу ҳижронларидан кўркмайдиган, уларга сабр эта биладиган, маъшуканинг барча нозу карашмаларини кўтара оладиган ва бундан инжимайдиган, бу йўлда тақдирнинг найранглари, чархи кажрафторнинг турфа ўйинларига матонат билан чидайдиган мард ва танти, олижаноб ва ҳимматли, журъатли ва шижоатли Ошиқ бўлиш керак. Фузулий ўзини ана шундай ошиқ ҳисоблайди ва бу ошиқлик қошида Фарҳоду Мажнунларни бор-йўғи бир шогирдвачча санайди. Менинг ишқ йўлидаги шижоатим олдида Фарҳод ўз куч-қудратидан лоф урмаса ҳам бўлади, чунки у битта тоғни қазииш учун мингта тешани ўтмас қилган бўлса, мен мингта тоғни биттагина тирноғим билан кўпоришга қодирман, дейди:

Кўҳқан кунд айламиш минг тешайи бир тоғ илан,
Ман қўпоруб солмишам минг тоғи бир тирноғ илан.

Жоним чиқса ҳам, ўзим ишқ йўлидан чиқмайман, дейди
шоир бошқа бир шеърида, шунинг учун менинг қабримни
ишқ аҳли ўтиб-қайтадиган йўл устида тикланг:

Эй Фузулий, чиқса жон, чиқмам тариқи ишқдин,
Раҳгузори аҳли ишқ узра қилинг мадфан манго.

У ишқ йўлида шунчалик содиқки, қани мингта жоним
бўлса, уларни битта-битта сенга фидо қилардим, дейди:

Минг жон ўлайди кошки ман дилшикастада,
То ҳар бир ила бир гез ўлайдим фидо Санга.

Ишқнинг мумтоз шеъриятда бу қадар улуғланишининг
сабаби – унинг камолот воситаси эканида. Чунки бу ишқ
Аллоҳга аталган ва ўз Парвардигорини севган ҳамда унинг
васлига интилган, рози-ризалигини истаган банда ўзидаги
қусурлардан қутулишга ва фазилатлар касб этишга ҳаракат
қилади. Зеро, Парвардигори олам фақат комил инсонлар-
ни севади ва уларни ўзига яқин тутади. Шунинг учун ҳам
Фузулий айтадики, мен ишқни сира тарк этмайман, зеро, у
пировард-натижада мени камолга эриштиради:

Эй Фузулий, қилмазам тарки тариқи ишқким,
Бу фазилат доҳили аҳли камол айлар мани.

Ишқ асири дунё бандига тушмайди. Ишқ дарди дунё ға-
мини ўзига яқин йўлатмайди. Ишқ шундай бир ўтки, унинг
алангасида тирикчилик ташвишлари, кундалик икир-чи-
кирлар ғами, ҳою ҳаваслар ёниб, кул бўлади. Мумтоз
адабиётда ўтнинг ишққа нисбат берилиши, улуғланиши,
ошиқнинг Яратгандан қалбидаги ишқ ўтини янада сарба-
ланд этишини сўраши шундан. Фузулий бу ҳақда ёзади:

Ишқ то душдинг, Фузулий, чекмадинг дунё ғамин,
Билки, қайди ишқ эмиш доми тааллуқдин нажот.

Барча мумтоз шоирлар каби Фузулий ҳам инсонни ҳақ йўлдан оздирувчи, унинг камолотига тўсиқ бўлувчи, қалбини ўлдирувчи сифатида дунё, нафс, молу давлатни қаттиқ мазаммат этади. Бу дунёга кўнгил бериб, охирида пушаймон бўлмаган киши йўқ. Шунинг учун ҳам ўтмиш сўз санъатида дунё нозу ишва билан ҳаммани йўлдан урадиган, ўзига ошиқу шайдо этадиган, лекин ҳеч кимга вафо қилмайдиган бевафо маъшуқага ўхшатилади. Фузулий ҳам салафлари анъанасини давом эттириб, рубоийларидан бирида дунёнинг аввали ҳирсу охири ҳасратдир, дейди:

Адвори замон доираи ҳайрат эмиш,
 Асбоби жаҳон маҳолику меҳнат эмиш.
 Дунёя тамаъ этмамак этмакдин йиг,
 Чун аввали – ҳирсу охири – ҳасрат эмиш.

Мана бу машҳур байтида эса шоир дунёни ҳар ким ўзида борини – дунё аҳли сийму зарини, ҳунар аҳли фазлу камолини намойиш қиладиган бозорга қиёс этади :

Даҳр бир бозордур – ҳар кас матоъин арз эдар:
 Аҳли дунё – сийму зар, аҳли ҳунар – фазлу камол.

Албатта, Фузулий мутасаввиф шоир бўлган. Шоир шеърятини тасаввуфдан ажратиб олиб ўрганиш мумкин эмас. Бир қатор шеърларида у еру кўкнинг соҳиби Аллоҳ таолони мадҳ этади, Унга муножотлар қилади, зоҳидларга таъна-маломат тошларини ёғдириб, сўфий ва дарвешларни улуғлайди, фақру фанолик мақомига интилади, илоҳий Маҳбубани таъриф-тавсифлаб, ваҳдат шароби мастлигидан сўз очади, ишқу ошиқликни тараннум айлаб, дунёга берилишни қоралайди ва ҳоказо. Чунончи, сўфийлар маҳшарда Аллоҳ жамолини кўриш умиди билан яшайдилар. Аллоҳ ўз жамолини кўрсатса, улар учун дўзах ҳам жаннатдан афзал, аксинча, Аллоҳ ўзини кўрсатмаса, жаннат ҳам дўзахдан баттардир. Бу ҳақда шоир ёзади:

Маҳшар куни кўрам дерам ул сарвқомати,
Гар онда ҳам кўрунмаса, кел, кўр қиёмати!

Аллоҳга – илоҳий Маҳбубага жондан кечмай туриб етиб бўлмади. Бу ишқнинг ҳақиқий қурбонлари абадий барҳаётдирлар. Шоирнинг мана бу байти шу хусусда:

Вермаян жонин санго бўлмас хаёти жовидон,
Зиндаи жовид анго дерларки, қурбондир санго.

Тасаввуф аҳли нуктаи назарига кўра, кўнглидан дунё меҳри, тирикчилик ташвишлари, турфа ҳою ҳавасларни қувиб, ёлғиз Аллоҳ ишқи билан қолган кишининг қалби ойнадай мусаффо бўлиб, унда Парвардигор жамол кўргизади. Комиллик истаган киши ана шу мақомга етиши керак. Фузулий ҳам айна мақомга кўтарилганини таъкидлаб ёзади:

Пок қилди суратимдан заъф даҳр ойинасин,
Ўйла маҳв ўлдимки, бир зарра ғуборим қолмади.

Яъни, ўзликдан кечиб, Ўзи билан қолдим, демоқчи шоир.

Фузулийнинг бир қатор рубоийлари хайёмона чуқур фалсафий мазмунга эга. Чунончи, қуйидаги рубоий Умар Хайёмнинг бу дунёда доим масту аласт юраман, у дунёга ҳам кайфи тарақ ҳолда кетаман, менинг ҳатто қабримдан ҳам май иси келиб, унинг ёнидан ўтганлар хумор бўлади, вужудим тупроққа айланса-ю, ундан кўза қилсалар, ундан ҳам май ҳиди анқийди каби фикрларига ҳамоҳанг:

Хуш улки, дами ажал чекуб бодаи ноб,
Сармаст ётам қабрда то рўзи ҳисоб.
Ғавғои қиёматдадурам масту хароб,
На фикри ҳисоб ўла, на идроки азоб.

Албатта, мумтоз шеърятда май ҳам, мастлик ҳам мажозий маънода қўлланилиб, илоҳий ишқ ва унга мубталолик назарда тутилади.

Куйидаги рубойида ўткинчи умрни қадрлашга, фурсатни бой бермай, илму ҳунар эгаллаш, эзгу ишлар қилишга ундайди. Бағрида гавҳари бўлмаган садафнинг қиммати бўлмаганидек, инсонни ҳам илму ҳунари улуғлайди:

Илму адаб аст мояи иззу шараф,
Гавҳар ки набошад, чи бувад қадри садаф?
То фурсати кор ҳаст, бекор мабош,
Мапсанд, ки беҳуда шавад умр талаф¹.

Шоирнинг форсий ижодига мансуб мазкур рубойининг мазмуни қуйидагича: «Иззат ва шарафнинг асоси илму адаб ҳисобланади. Гавҳар бўлмаса, садафнинг қадри нима ҳам бўлар эди? То ишлашга фурсат бор экан, бекор ўтирмай бирор иш билан машғул бўл. Умрнинг беҳуда ўтиб кетишига йўл қўйма».

Ёниқ бир эҳтирос, ёруғ бир ҳасрат, самимий кечинмалар, нафис туйғулар билан йўғрилган, фалсафий теран ва бадий мукамал бу шеърлар ҳар қандай сўз ошиғини ўзига мафтун этади. Илоҳий бир илҳом бўлмаса, бундай жозиб мисраларни ожиз бандасининг яратганига ишонмайсиз. Фузулий ҳар бир мисрасини образлилик асосига куради, ҳар бир фикрини бадий санъатлар билан безайди. Аслида шоирликнинг ўзи гўзал ва теран фикрни нафис ва мукамал шаклда ифода этмоқдир. Шу маънода, шоир ижодида шунчаки тизилган сатр, оддий қилиб айтилган фикрлар йўк. Бутун бошли шеърини биттагина ташбеҳ, деталь ёки фикр асосига курадиган ҳозирги ўзбек шеърятининг навкирон авлоди учун Фузулий ижоди айни жиҳатдан буюк маҳорат мактаби, улкан тажриба устахонасидир. Чунончи, ҳавода маъшуқа сочининг иси, сувда оразининг акси бўлгани учун ҳам ҳубоб (кўпик) елни бағрига босиб, сувга кўз тикмиш, дейди шоир бир шеърда:

¹ Гулчини аз гулзори назми Фузулий. – Душанбе, 1960. С. 108.

Елда бўлмиш бўйи зулфинг, сувда акси оразинг
Ким, ели бағрина босиб, суя кўз дикмиш хубоб.

Кўпикнинг фақат сув юзида бўлиши-ю, ҳавода шишиб туришини қандай гўзал ташбеҳ билан таърифлайди шоир. Бошқа бир ўринда эса, маҳбубанинг гавҳар каби тишларининг таърифини сабо денгизга сўйласа, денгиз қаъридаги садаф ичида турган дур ҳам уни берилиб тинглайди дейди:

Баҳра лўълў дишларинг васфин магар сўйлар сабо
Ким, кулоқ тутмиш садаф ичра дури ғалтон анго.

Алишер Навоий каби туркий халқлар орасида Фузулийнинг оташин шеърляти кириб бормаган хонадон йўқ. Маълумки, Шарқ халқлари орасида асрлар давомида қиссахонлик ва шеърхонлик кечалари анъана тусини олган эди. Бу ўзига хос адабий давраларда, хусусан, ҳофизхонлик, навойхонлик, бедилхонлик машҳур бўлган. Фузулий ғазаллари ва «Лайли ва Мажнун» достони туркий халқлар ўртасида кенг тарқалган. Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» ва «Бўстон», Ҳофиз Шерозийнинг «Девон», Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг «Чор девон» китоблари қаторида, Фузулий асарлари ҳам мадрасаларнинг ўқув дастурига киритилган.

Шоир асарларининг халқимиз орасида қанчалик кенг тарқалгани, ота-боболаримиз унинг ижодини севиб ўқиганлари, ҳикматли байт ва мисраларини такрорлаб юрганларини атоқли адибимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романларидаги лавҳаларда ҳам кўришимиз мумкин. Ота-она орзу-ҳаваси туфайли Зайнабга уйланиш мажбурияти остида қолган ва бу билан севгилиси Кумушнинг қайғусига сабаб бўлган Отабек Фузулийнинг «маънолик шеърлари»дан нажот ахтаради. Шунинг устига келиб қолган Кумуш: «Фузулий яхши китоб,

мен ҳам ёлғиз қолган кезларимда бу китобдан бошимни ололмас эдим, сизамми?»¹ – дейди.

Маълум бўладики, Фузулий шеърлари дардманд юракларга малҳам, ёлғиз кўнгилларга ҳамдам, ишққа ташна, илмга ошна қалбларга доимий маҳрам бўлиб келган. Ўзи саводсиз бўлса-да, адабиёт муҳиби бўлган оддий халқ вакиллари ҳам бундай шеърят давраларига қатнашиб, улардан баҳраманд бўлганлар. Натижада буюк шоирларнинг ҳикматларидан айримлари уларнинг ҳам қалбига маҳкам ўрнашган. Улар бу ҳикматларга амал қилганлар, бир-бирларига сўйлаб юрганлар, ўз нутқларини безаганлар. Чунончи, «Меҳробдан чаён» романида оддий қоровул Тоҳир ака Фузулийнинг «Даҳр бир бозордур – ҳар кас матоъин арз эдар» мисрасини келтириб, олам ва одам ҳақидаги ўз фикр-мулоҳазаларини тасдиқлайди².

Ёки «Лайли ва Мажнун»даги:

Гул ғунчалигида хор иландур,

Очилса, бир ўзга ёр иландур, –

мисраларини такрорлаб юрмайдиган шоир мухлиси топилмаса керак. Айни жиҳатдан, халқимизнинг сеvimли шоири Абдулла Орипов «Озарбайжон» шеърида:

Бир лаҳза қўлидан қўйганми ўзбек,

Ўзинг айт, Фузулий битган девонни, –

деб ёзганида ҳақ эди.

Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достонида фалсафий мазмун ва руҳ куюқ, кучли. Шунга мувофиқ равишда, асар композицияси ҳам бирмунча мураккаб, тили ва услуби ҳам оғир. Уни теран тушуниш учун муайян тайёргарлик ва мушоҳада тақозо қилинади. Шунинг учун-

¹ Бу ҳақда қаранг: А б д у л л а Қ о д и р и й. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. – Тошкент, 1994. 150–151-бетлар.

² А б д у л л а Қ о д и р и й. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. 538-бет.

ми, халқ орасида Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун»и кўпроқ машҳур бўлган. Бу дoston содда ва халқчил услубда ёзилган. Тили ҳам енгил ва тушунарли. Ҳассос руҳи, жозиб оҳанги, ҳароратли мисралари билан ўзига тортади. Достоннинг эл ичида бу қадар машҳурлигига сабаб қилиб баъзи мутахассислар Фузулий ўз асарини Мажнун бўлиб ёзганлигини кўрсатадилар¹. Ҳамид Олимжоннинг куйидаги мисралари ҳам шоир достонининг халқ орасида қанчалик машҳур бўлганидан далолат беради:

Фузулийни олдим кўлимга,

Мажнун бўлиб йиғлаб қичқирди.

XVII асрдан бошлаб Шарқда, жумладан Мовароуннаҳрда форсий шеърятга Бедил, туркий шеърятга Фузулийдек таъсир кўрсатган шоир бўлмаган. Биз кейинги асрлар ўзбек мумтоз шеърятида Фузулийдан таъсирланмаган, унга у ёки бу даражада эргашмаган, ғазалларига татаббуъ ёзмаган, тахмис боғламаган, шоирнинг «вор», «вер», «чўх», «йўх», «бох», «бинг», «этмаз», «қилмаз», «ўлмаз», «бенгзатдим», «душти», «этмазмидим», «дагил», «сақин», «верар», «дутмишлар», «керакмазми санго», «айлар бани» каби озарбайжонча талаффуздаги сўз ва ибораларидан фойдаланиб ғазаллар битмаган шоирни деярли учратмаймиз. Бу таъсирнинг изларини биз Турди ва

Машрабдан тортиб, Андалиб, Вафойи, Мунис, Огахий, Роқим, Равнақ, Мужрим Обид, Увайсий, Махзуна, Нодира, Амирий, Гулханий, Ғозий, Шавқий, Асирий, Маъдан, Ҳижлат, Хон, Муқимий, Фурқат, Завқий, Дилшод-Барно, Юсуф Сарёмий, Комил Хоразмий, Аваз каби мумтоз, Ҳамза, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Чустий, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Жамол Камол сингари замонавий шоирларгача да-

¹ Қаранг: Ж а л о л о в Т. Фузулий. 7-бет.